

VEEL „AGENDA PARVA” KEELEST

VÄINO KLAUS

Aastal 1622 ilmunud lõunaeeesti keelemälestis „Agenda Parva” on katoliiklik kirikukäsiraamat (peale lõunaeeesti keele ka läti, poola, ladina ja saksa keeles). Raamatu avastas Otto Freymuth 1937. aastal Braunschweigist (praegu Braniewo), kus see omal ajal ka trükiti, ning publitseeris selle koos eesti- ja saksakeelse saatesõnaga (Freymuth 1938).

„Agenda Parva” keelest on kirjutanud pikema ülevaate Andrus Saareste (1938) ja hiljem on käsitletud selle eri aspekte (Mägiste 1939; Kask 1958: 9, 1970: 58–60; Peebo 1996: 25–29, 2001: 19–20; Laanekask, Ereht 2003: 285; Pomozi 2003, 2007, 2013; Särg 2005: 82–84). „Agenda Parva” tekst on esitatud koos märgendustega Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpuse (VAKK) nii vanas¹ kui ka uues versioonis², kuid mõningad täpsustused on ometi veel tarvilikud.

Armas veli | metle et sa
faggēete olet patnu Jumalat
waſta | omme wiide mielde-ga
| ſe om | filmi-ga | kõrwu-ga |
maitsmife-ga nenä-ga | kätte-ga
nink jalguga. Seperäſt palle
Jumalat | et temä ſino pattu
andis annas: nink mina taſa
ſinno wõida ſe pühä wõid-
mife-ga | nink ſe wſu palwus
tiieb ſinno enſas. Nink Ju-
mal Isänd päſtäp ſinno erä
ſinuſt tõweſt | kui tervus
ſulle tarbiſ tulep: ent kui ſa
wēel pattu ſifen olet andas
ſulle ne ſama andis. [lk. 52]

Armas veli, mõtle, et sa
sageede olet patnu Jumala(t)
vasta ome wiide meeldega,
see om, silmiga, kõrvuga,
maitsmisega, nenäga, kätega
nink jalguga. Seperäſt palle
Jumalat, et temä sino pattu
andiss annass; nink mina taſa
sinno võida see pühä wõid-
misega, nink see usu palvuss
teeb sinno õnsass. Nink Ju-
mal Isänd päſtäp sinno ärä
sinu(st) tõvest, kui tervuss
sulle tarbiss tulep; ent kui sa
veel patu sisen olet, andass
sulle nee sama andiss.

„Agenda Parva” katkend (ärakiri) koos Andrus Saareste tõlgendusega (1938: 197).

Andrus Saarestel algab „Agenda Parva” keele analüüs ülal osundatud tekstikatkendiga, millele ta on lisanud omapoolse, tänapäeva kirjutusviisis tõlgenduse, kus ta üldjuhul kirjutab „Agenda Parva” ühekordse tähe samuti ühe tähega ja kahekordse tähe kahe tähega (vt Saareste 1938: 197). Sellele ja ka tema enda lõppjäreldusele – „Agenda Parva” on oma kaasagsete tekstidega võrreldes suhteliselt väga heas lõunaeeesti keeles, milles vigu ja eksimusi leidub vähe (Saareste 1938: 211) – kõneleb vastu tema artikli alapeatüki

¹ www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/Tekstid/1622-Agenda.htm (22. V 2019).

² http://vakk.ut.ee/tekstid.php?kood=1622-AgendaParva (22. V 2019).

„Kirjaviisist” esimene lause „AP kirjaviis üldjoontes peab ühte tolleaegsete³ ortograafiliste traditsioonidega” (1938: 197). Kuid nagu Péter Pomozi (2007: 82) on veenvalt tõestanud, sarnaneb „Agenda Parva” kirjaviis suurel määral hoopis eesti keele tänapäevase ortograafiaga.

Mitu selgitust või täiendust vajavat kohta ongi just viidatud katkendis.

1. Seal esitatud tõlgendusega on selges vastuolus see, et „Agenda Parva” sõnale *omme* on antud tänapäevaseks kujuks *ome* (samamoodi ka VAKK⁴). Nii eeldatakse selles ainsuse genitiivina tõlgendatud vormis olevat kaks eksimust: trükiviga (*a* asemel *e*) ja ortograafiaviga (ühe *m*-i asemel kaks). Niisuguste vigade loetelus Saarestel (1938: 197–198) seda ei ole ega anna ta sellele ka mingit muud seletust ega põhjendust.

„Agenda Parvas” kumbagi viga ei ole: *omme* on asesõna *oma* mitmuse genitiivi vorm, mille kirjutus vastab täielikult selle keelemälestise üldisele põhimõttele, et pikka konsonanti (praegusel juhul teisevärtelist *m*-i) mär-gib kaks tähte. Jaak Peebo on oma ülevaates selle esitanud „Agenda Parva” lõunaeeetiliste *i*-mitmuse vormide loendis Saareste tõlgendust mainimata ja ilma kommentaarita (vt Peebo 1996: 28), on ju see mitmuse genitiivi vorm kirjas ka F. J. Wiedemanni eesti keele grammatikas (1875: 426, 2011: 465). Mitmuse omastavat *omme* on „Agenda Parvas” kasutatud fraasis *omme wiide mielde-ga*. Tartu ja Võru murdes teatavasti ühildub *oma* põhisõnaga arvus ja käändes. Sellele on oma grammatikas osutanud juba Wiedemann (2011: 465): „Tartueesti murdes käändub *oma* läbinisti: *omma last* [’oma last’], *omme la’si* [otsetõlkes ’omi/omasid lapsi’], *omalt latselt* [’omalt lapselt’], *omilt la’silt* [’omadelt lastelt’], *omast latselt* [’omast lapsest’], *omist la’sist* [’omadest lastest’]”. Seega ei saa ka „Agenda Parva” *omme* olla midagi muud kui mitmuse genitiiv, nagu nõuab tema põhisõna *mielde-ga* ’meeltega’.

2. Sellesama fraasi keskmist liiget *wiide* on Saareste pidanud väga arhailiseks ainsuse genitiiviks (nii ka Kask 1970: 59 ja VAKK), kust algne **t* ei ole veel kadunud, ehkki oma eelmises lauses tõdeb ta vastupidi, et põhjaeesti keelemälestistega võrreldes kinnitab „Agenda Parva” tekst eesvokaalsete sõnade 1. ja 2. silbi piiril olnud **δ* varajasemat kadu: *käe sisse*, aga Mülleril *Kæddest*, Stahlil *keddest*, Gösekenil *kehiest* ’käest’ (Saareste 1938: 201). Ka „Agenda Parva” hilisgeminatsioonilised ainsuse partitiivid (*ello* ’elu’, *sinno* ’sind’ ning *eda*-adjektiivi vorm *saggèete* (vt Saareste 1938: 197, 203–204, 205, 210) näitavad, et **δ* (< **t*) oli lõunaeesti keelest tollal juba kadunud.

Keelendit on põhjust pidada siis väga arhailiseks või haruldaseks, kui selle toetuseks on kindlaid argumente või kui tõenäolisemat lahendust ei leidu. „Agenda Parva” enda keel sõna *wiide* kui ainsuse genitiivi tõestuseks niisiis tuge ei paku. Tolleaegsete keelemälestiste andmetest mainib Saareste (1938: 201) võrdluseks Joachim Rossihniuse katekismuse vormi *wiges* ’viies’. Tõenäolisemalt aga ei esinda *g* selles vormis kunagist **t*-d, vaid pigem tähistab

³ Tolleaegse kirjaviisi kohta esitab ta näiteid põhjaeestikeelsetest tekstidest ning Rossihniuselt ja Gutsloffilt (Saareste 1938: 198–200), niisiis ei pea ta silmas vastureformatsiooniaegseid katoliiklikke väljaandeid, mille keelt 1691. aastal kiitis Adrian Virginius (vt Ikola 1983: 136) oma raamatu „Tarto-Ma Kele Kässi Ramat” eessõnas „Vorrede. Christlicher und geneiger Leser”, mis ei saanudki Saarestele teada olla, sest see kirjatöö avastati alles hiljem (Ikola 1982; Jakoobi 1983).

⁴ <http://vakk.ut.ee/tekstid.php?lk=90&kood=1622-AgendaParva> (22. V 2019).

silbipiiri *j*-i (nagu *w* sealsamas 1632. aasta katekismuses sõnas *kuwes* 'kuues' silbipiiri poolvokaali⁵).

Nagu teada, märkis *g*-täht kohalikus alamsaksa ja ka baltisaksa keeles eesvokaalide ees *j*-häälikut (Ariste 1972: 93–94, 1981: 99–101). On võimalik, et Rossihnius sai *j*-i kirjutamiseks *g*-ga mõjutusi isegi kahest suunast – ka rootsi keelest –, sest ta oli 1625. aastal või mõnevõrra varemgi olnud Rootsi sõjaväes hingekarjane (EBL: 434). Vanemas (klassikalises, 1225–1375) või hiljemalt nooremas (1375–1562) muinasrootsi keeles alanud ja vanemas uusrootsi keeles (1562–1732) jätkunud häälikumuutus *g > j* eesvokaalide ees ning *l*-i ja *r*-i järel jõudis enamikus rootsi murretest XVII sajandil lõpule (Wessén 1958: 57; Bergman 1988: 41, 105; Pettersson 1996: 138, 195–196, 204–205), kusjuures kirjaipildis on *g* säilitatud tänapäevani, nt *get* [je:t] 'kits', *berg* [bärj] 'mägi', *Sverige* [svärjə] 'Rootsi' (Tuldava 1969: 12). Rootsi Akadeemia sõnaraamat (SAOB) esitab 1628. aastal tarvitatud vormi *nyg* 'uus' tavapärase *ny* (*nyy*, *nyi*-, *nyj*-) kõrval.⁶ Niisiis võidi juba Rossihniuse ajal kasutada *j*-i tähistamiseks *g*-d ka seal, kus *g*-häälikut ennast ei ole algselt olnud. Gösta Bergman (1988: 105) on juhtinud tähelepanu Rootsi kuninga Karl XI kasutatud vormidele *nyga* (tänapäeval *nya* 'uus; uued'), *Gierfva* (*Järva*, koht tänapäeva Solna vallas Stockholmis lähedal), *igel* (*ihjäl* 'surnuks'), *tige* (*tio* 'kümme', kõnekeeles *tie*) jt, kus samuti ei ole *g*-häälikut kunagi olnud ning kus neist esimeses (*nyga*) tähistab *g* silbipiiri *j*-i niisuguses kohas, mis ei vasta häälikumuutuse *g > j* esinemistingimustele. Viimane – *tige* – võiks olla Rossihniuse vormi *wiges* otseseks eeskujuks, kui ei pärineks alles 1686. aastast. Niisiis ei ole praegu teada, kas või kui palju Rossihnius rootsi keelest mõjutusi sai. Ei ole aga välistatud, et samalaadseid keelendeid leidus ka varem (nagu saab otsustada 1628. aasta vormi *nyg* põhjal), kuid neid ei ole dokumenteeritud või ei ole nad ülevaateetes kajastamist leidnud. Näiteks SAOB eespool viidatud Karl XI vorme ei esita.

Kuid olgu rootsi keele otsese või kaudse mõjuga kuidas tahes, kindlasti sai Rossihnius eeskujuga võtta kohalikest alamsaksa keelest, kus *g*-täht märkis *j*-häälikut ka sõna sees vokaalide vahel (*leger* 'leer, laager', *kragen* 'krae', vt Ariste 1981: 100).

3. Et sõna *wiide* arhailisuse kohta kindlaid argumente ei ole,⁷ siis on mõttekas otsida teistsugust tõlgendust.

Kuna fraasis *omme wiide mielde-ga* ühilduvad esimene ja viimane liige arvus ja käändes, saab eeldada, et nendega ühildub ka keskmine liige, olles niisiis samuti tõlgendatav mitmuse genitiivina (sõnasõnaline tõlge 'omade viite meeltega', mitte 'omade viie meeltega'). Seega on *wiide* kahetüvelise sõna *viis* ainsusetüveline *de*-mitmus⁸ ning seejuures komitatiivses fraasis, kus kaassõnalist päritolu *-ga* liitub reeglipäraselt ainult viimasele sõnale (*mielde-ga*). On osutatud põhjaeesti *de*-mitmuse ja komitatiivi väljakujunemise omavahelisele seosele (Rätsep 1982: 18) ja ka lõunaeesti komitatiivi puhul on

⁵ <http://vakk.ut.ee/tekstid.php?lk=7&kood=1632-Rossihnius-Catechismus> (22. V 2019).

⁶ https://www.saob.se/artikel/?unik=N_0641-0347.E2Ta&pz=3, vt +Ordformer (22. V 2019).

⁷ Ka Julius Mägiste (1939: 191) on tõdenud, et „Agenda Parvas” ei ole praegustele lõunaeesti murretele täiesti tundmatuid arhailisusi.

⁸ Lõunaeesti *de*-mitmust on kaht liiki: kahetüvelistel sõnadel olenevalt tüübist kas ainsusetüveline (nt *laste*) või ainsuse- või mitmusetüveline (nt *hammaste* ~ *hambide*) ning ühetüvelistel mitmusetüveline (nt *vanembide* 'vanemate').

sõnades, kus see on võimalik, tarvitusel *de*-mitmus, nt ainsusetüveline Rõu *hammastega*, Vas *reivastega* 'rõivastega', Ote *kättekka* 'kättega', Plv *laštēkka* 'las-tega', Trv *obestēge* 'hobustega' ning mitmusetüveline Rāp *tūtrivēkka* 'tütardega', *vanēmbivēkka* 'vanematega', Hls *rumaliitege* 'rumalatega' (Rätsep 1979: 80). Nii juba ka „Agenda Parvas”: ühetüveliste sõnade mitmuse kaasütlev on *i*-mitmuslik – ülalesitatud katkendis *silmi-ga* 'silmadega', *körwu-ga* 'kõrvadega', *yalgu-ga* 'jalgadega' – ning kahetüvelistel *de*-mitmuslik *kätte-ga* 'kättega', *mielde-ga* 'meeltega', mitte aga *i*-mitmuslik *kāssi-ga*, *mieli-ga* (ja seetõttu siin ka *de*-mitmuslik genitiiv *wiide*, mitte *i*-mitmuslik *wiisi*).

„Agenda Parva” tõlkija(d)/koostaja(d) on eksinud reegli vastu, et koos arv-sõnaga kasutatakse (lõuna)eesti keeles nimisõna ainsuses (nii ka enamasti teistes soome-ugri keeltes, vt nt Majtinskaja 1974: 391–392). Selle indoeuroopa keelte kõnelejatele tüüpilise vea tõttu on tõenäoline, et nende emakeeleks ei olnud (lõuna)eesti keel. Siiski on tal/neil olnud nii hea keeleoskus ja -tunnetus, et on suudetud moodustada⁹ häälikuseaduslik kahetüveliste sõnade mitmuse omastav *wiide* (sellele on küll ilmselt kaasa aidanud sama fraasi *mielde-ga*). Nii nagu on Tartu murde kõige iseloomulikumaid häälikulisi erijooni muutus *t > d* nasaalide ja liikvidate järel (Keem 1970: 39), on seda ka samalaadne muutus *ī > d* nasaalide ja liikvidate järel ja 1. silbi II-vältelise vokaali või diftongi järel,¹⁰ nt 1) [---] *tōmmassit linapeo sääld soonde vahelt jälle* 'vällä' (TSJ: 99) 'sa tõmbasid linapeo sealt soonte vahelt jälle välja' ning 2) *Parde* [= *parðe* << **parīten*] *pääl ülevän* 'olli *kait*s tükki' (TSJ: 188) 'parte peal üleval oli kaks tükki', *Teke* 'nailla, meste *te ede*, aga ei massa pühäduse 'külgi *puttu*' (TSJ: 150) 'tehke nalja, mis te teete, aga ei maksa pühadust puutada'; *Une päald nigu* 'kargade, *lä ä de* 'purde pääle, olete üle pää sehen ja sinna te *jä ä de*' (TSJ: 164) 'une pealt nii kui hüppate, lähete purde peale, olete üle pea sees ja sinna te jääte'. Niisamuti *jōdē* 'te joote', *kāidē* 'te käite', *lōdē* 'te lööte', *sādē* 'te saate', *sōdē* 'te sööte', *tōdē* 'te toote', *veidē* 'te võite', *vīdē* 'te viite'. Nende kõigi algvormist (vt Hakulinen 1968: 206; Laanest 1975: 149–150, 151–152) saadakse häälikuseaduslikult *d*-line vorm, nt **vīttek* ~ **vīiten* >> *vīdē*, ning kahetüvelise noomeni mitmuse genitiivi samasugusest algvormist (vt Hakuli-

⁹ Eeldan, et see on just moodustatud, mitte rahvasuust kuulnud vorm, sest arvsõnade mitmust tollal ja üsna kaua hiljemgi vaevalt vaja on läinud. Ka murdeüleskirjutustest ei ole õnnestunud arvsõna *viis* mitmuse omastavat leida ei kujul *wiide* ega *wiisi*. Kuid see ei tähenda, et täiesti korrektne süsteempärane vorm oleks võimatu: *opse wiide pääle* 'õppis viitele' võiks olla Tartu murde mõistjale niisama selge ja võib-olla isegi eelistatavam kui *opse wiisi pääle*, sest koos kaassõnadega on tendents tarvitada kahetüvelistest sõnadest just *de*-mitmuslikku genitiivi, vrd nt *parsile*, *parsil* (TSJ: 67) ja *parde pääle* 'parte pääle', *parde pääl* 'parte pääl' (TSJ: 96, 188). Ka tänapäeval ei ole arvsõnade mitmus kuigi sage: TÜ kirjakeele korpusest (<https://www.cl.ut.ee/korpused/baaskorpus/index.php?lang=et>) tehtud otsingust (kokku 3 605 336 päringurida) tuli mitmuse genitiiv *wiite* või sellest moodustatud käändevorm välja ainult 53 korral, neist 44 märkis hinnet *viis* (s.o pigem nimisõna) ning üheksa arvsõna ja nimisõna ühendit: üks kord *viitest valimistest* ja kaheksa korda *viite(l) (olümpia)mängude(l)*.

¹⁰ Teatavasti on see häälikuareng reeglipärane ka kirjakeeles ja teistes murretes, kuid mõningates muutevormides, k.a mitmuse 2. pöördes ja mitmuse omastavas, on üldistunud *d* asemele *ī* (vt Kask 1980: 81–82, 86–88), vrd Kase (1980: 87) rekonstruktsiooni **ūiten* > *ūdē* 'uute', mis on arvsõna *viis* mitmuse genitiivi rekonstruktsiooni **vīiten* >> *vīdē* otsene paralleel.

nen 1968: 81; Laanest 1975: 90; Rätsep 1982: 18, 38–39) arvsõna *viis* mitmuse omastav: **viiten* >> *vidè*.

Siinse tõlgenduse õigsust kinnitab seegi, et samasugune paralleelsus – tegusõnavorm *viite* = mitmuse genitiiv *viite* – on olemas ka eesti kirjakeeles.

Nagu tõestab „Agenda Parva”, olid need häälikumuutused toimunud juba vähemalt XVII sajandi alguseks, esimesele osutab *miede-ga* ja teisele *wiide*, s.o vähemalt nelja sajandi jooksul on keel selles osas püsinud muutumatuna, seega tegelikult keel päris pidevalt ikka ei muutunud.

4. Nagu on juba osutatud (Pomozi 2007: 81), märgitakse „Agenda Parvas” tänapäeva eesti keele ortograafiast erinevalt kahe tähega ka teisevältelist klusiili, näiteks *kätte-ga* ja *patu sisen*, mis Saareste ongi esitanud kujul *kätega* ja *patu sisen*, kuid samalaadse *sino pattu* kolmandavälteliselt ja osasihitilislikult: *sino pattu* (Saareste 1938: 197), ehkki Jumala andeksand peaks pigem olema täielik. TÜ vana kirjakeele korpuses ongi see märgendatud ainsuse genitiivina, s.o teisevältelisena ja täissihitisena.¹¹ Tundub siiski, et eelnevat konteksti arvestades (*et sa saggèete olet patnu Jumalat wasta 'et sa sagedasti oled patustanud Jumala vastu'*) on õigem seda sõna tõlgendada ainsuse genitiiviga vormi poolest kokkulangeva mitmuse nominatiivina: *sino patu* 'sinu patud' (samuti täissihitis).

5. „Agenda Parva” teksti mõningate murdejoonte põhjal on järeldatud, et see kajastab Tartumaa lõunaosa või Võrumaa lääneosa, kitsamalt Sangaste kihelkonna või Urvaste, Kanepi või Hargla kihelkonna lääneosa keelt (Saareste 1938: 212–213). Tundub siiski, et mingile piirkonnale iseloomulike erijoonte kõrval tuleks siin suuremat tähelepanu pöörata välistavatele keelenditele. Ennekõike oleviku ainsuse 3. pöörde *b-/p-lõpuliste* vormidele, nt *saâb*¹² ja eespool viidatud katkendis *pästâp, tulep*, mille asemel kasutaks Sangaste-Urvaste-Kanepi-Hargla piirkonnast pärinev emakeelne kõneleja/kirjutaja tänapäevalgi pigem lõputa oleviku ainsuse 3. pööret, saati siis 1622. aastal. Ka muust rahvusest autori puhul – kellele oleks olnud võimalik tolle piirkonna keelt niivõrd hästi omandada ainult seal kohapeal elades – näib tõenäolisem, et tal ei oleks olnud mingit põhjust asendada selgeks õpitud murdeomaseid vorme põhjaeestimõjuliste või põhjaeestilistega. „Agenda Parva” mitmesuguse tagapõhjaga lõunaeestilised ja üksikud põhjaeestilised keelejooned (Saareste 1938; vt ka Peebo 1996: 27–28, kaart) said tõenäoliselt kokku Tartu linnas (näiteks *b-/p-lõpp*, mis on Tartu murdesse laenatud ilmselt keelesisestel põhjustel, et vältida mitme verbivormi kokkulangemist). Seega mingit konkreetset kitsamat murdetähta „Agenda Parval” olema ei peagi.

Arnold Kask on osutanud, et XVII sajandi alguseks oli Tallinnas kui keskuses juba mingisugune põhjaeesti ühiskeel tekkinud ja et sama sajandi keskpaigaks võis seal välja kujuneda enam-vähem ühtlane põhjaeestiline kirjakeel (Kask 1970: 37, 46). See võis kehtida ka Tartu kohta, mille tähtsus keskusena ta samuti esile tõstab (Kask 1970: 7). „Agenda Parva” tõlkija(d)/koostaja(d) ongi tõenäoliselt kasutanud kas tollaegset Tartu ühiskeelt (kui see olemas oli) või mitmest piirkonnast pärit lõunaeestlaste keelt, mida linnas rahvasuust parajasti kuulma juhtuti. Vajaduse ja võimaluse korral toe-

¹¹ <http://vakk.ut.ee/tekstid.php?lk=90&kood=1622-AgendaParva> (22. V 2019).

¹² <http://vakk.ut.ee/tekstid.php?lk=70&kood=1622-AgendaParva> (22. V 2019).

tuti ilmselt ka kirjalikele allikatele, sealhulgas tallinnakeelsetele, kust saavad pärineda „Agenda Parva” muidu raskesti seletatavad rannikumurde jooned (Saareste 1938: 202, 203; Peebo 1996: 27–28, kaart), sest tõenäoliselt kuulus ka Tallinn selle murde piirkonda (Kask 1970: 37, 1984: 83).

6. Eespool mainitud vorm *pästäp* juhib tähelepanu vana kirjakeele korpuse mõningatele ebatäpsustele, mis tulenevad nähtavasti liigsest põhjaeesti kirjakeele kesksusest. Korpuses on *pästäp* märgendatud niiviisi: „pästäp päästma V Sg3 (-B) eesti”, mis võib jätta mulje, nagu oleks siin ortograafiaviga – kahe *ä* asemel üks –, kuid sõna *päästma* lõunaeesti vaste ongi lühikese *ä*-ga. Et meil on olnud kaks vana kirjakeelt, siis oleks parem sellest lähtuda ka märgendamisel, näiteks esitades sõnade puhul, mis tänapäeva eesti keelest mingi häälikuseiga poolest erinevad, lõunaeesti algvorm ja tunnus(ed) koos eesti kirjakeele vastega/tõlkega, seega: „pästäp päästmä lõunaeesti 'päästma' V Sg3 -p (-B)”. Põhjaeesti kirjakeelest lähtub ka ainsus märgenduses „teile waderille vader S All (-LE) eesti”,¹³ kus *waderille* on – kuigi võib ainsuse allatiiviga kokku langeda – ilmselt *i*-mitmus (*teile waderille* 'teile vaderitele'). Samuti sõna *sinno* osastava käände asemel omastavaks märgendamine: „sinno sina PRON G, Sg eesti”¹⁴ *pro* „sinno 'sind' sina PRON P, Sg eesti”. Mis on seda ootamatum, et nii Andrus Saareste (1938: 205, 210) kui ka Jaak Peebo (1996: 28) on esitanud need partitiivi näidetena. Olenemata sellest, mis on korpuses niisuguse märgendamise põhjuseks, võib see kasutajaid eksiteele viia.

Kirjandus

- Agenda Parva. In *commodiorem usum Sacerdotum Provinciae Livoniae conscripta. Brunbergae, Typis Georgij Schönfels, Anno M.DC.XXII*. <https://www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:287685> (22. V 2019).
- Ariste, Paul 1972. Das Niederdeutsche im Estnischen. – *Sovetskoe Finno-Ugrovedenie*, kd VIII, nr 2, lk 91–99. [*Советское финно-угроведение*, VIII: 2, 91–99.]
- Ariste, Paul 1981. Keelekontaktid: eesti keele kontakte teiste keeltega. (Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 14.) Tallinn: Valgus.
- Bergman, Gösta 1988. Kortfattad svensk språkhistoria. Stockholm.
- EBL = Eesti biograafiline leksikon. I. (Akadeemilise Ajaloo-Seltsi toimetused = *Academiae Societatis Historicae scripta, Estonia 2.*) Tartu: Loodus, 1926.
- Freymuth, Otto 1938. Agenda Parva Brunbergae M.DC.XXII. Eestikeelseid tekste vastureformatsioonigaegsest katoliku preestrite käsiraamatust. *Handbüchlein für katholische Geistliche aus Livlands Polenzeit*. Tartu: J. G. Krüger. <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:280679>
- Hakulinen, Lauri 1968. Suomen kielen rakenne ja kehitys. Kolmas, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.
- Ikola, Osmo 1982. Etelävirolainen käsikirja vuodelta 1691. Lisä virolaisen varhaiskirjallisuuden historiaan. – *Sananjalka. Suomen Kielen Seuran vuosikirja*, kd 24, lk 97–120.

¹³ <http://vakk.ut.ee/tekstid.php?lk=76&kood=1622-AgendaParva>

¹⁴ <http://vakk.ut.ee/tekstid.php?lk=84&kood=1622-AgendaParva> ja mujal.

- Ikola, Osmo 1983. Vanhan etelävirolaisen käsikirjan esipuhe. – Sananjalka. Suomen Kielen Seuran vuosikirja, kd 25, lk 134–142.
- Jakoobi, Marian 1983. Lisandusi XVII sajandi eesti kirjavara ajaloole. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 72–79.
- Kask, Arnold 1958. Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel XIX sajandi eesti kirja-keele. (Emakeele Seltsi toimetised 2.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kask, Arnold 1970. Eesti kirjakeele ajaloo I. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Kask, Arnold 1980. Eesti keele ajalooline grammatika. Häälikulugu I. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Kask, Arnold 1984. Eesti murded ja kirjakeel. (Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 16.) Tallinn: Valgus.
- Keem, Hella 1970. Tartu murde tekstid. (Eesti murded III.) Tallinn: Valgus.
- Laanekask, Heli, Ereht, Tiiu 2003. Written Estonian. – Estonian Language. (Linguistica Uralica. Supplementary Series 1.) Toim Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 273–342.
- Laanest, Arvo 1975. Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- Majtinskaja, Klara E. 1974. Voprosy sravnitel'nogo sintaksisa finno-ugorskih jazykov. – Osnovy finno-ugorskogo jazykoznanija (Voprosy proishozhdenija i razvitiija finno-ugorskih jazykov). Moskva: Nauka, lk 383–396. [Клара Е. Майтинская, Вопросы сравнительного синтаксиса финно-угорских языков. – Основы финно-угорского языкознания (вопросы происхождения и развития финно-угорских языков). Москва: Наука, 1974, 383–396.]
- Mägiste, Julius 1939. Agenda Parva Brunsbergae M.DC. XXII. Eestikeelseid tekste vastureformatsiooniaegsest katoliku preestrite käsiraamatust. J. G. Krüger, Tartu, MCMXXXVIII. – Eesti Kirjandus, nr 4, lk 189–191.
- Peebo, Jaak 1996. Mis oli lõunaeesti kirjakeeles enne Wastset Testamenti? – Wastne Testament 1686. Konverentsi ettekanded 26.–27. aprill 1996. (B. G. Forseliuse Seltsi Toimetised 2.) Tartu, lk 21–36.
- Peebo, Jaak 2001. Wastse Testamendi lugu. [Tallinn:] Eesti Keele Sihtasutus.
- Pettersson, Gertrud 1996. Svenska språket under sjuhundra år. En historia om svenskan och dess utforskande. Lund.
- Pomozí, Péter 2003. A nemzeti és a regionális irodalmi nyelvek viszonya Észtorzágban. – Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára. Budapest, lk 457–465.
- Pomozí, Péter 2007. Kodukeele õigused Kagu-Eestis. „Agenda Parva” tähendus lõunaeesti kirjakeele ajaloos. – Õdagumeresoome kodo. Läänemeresoome kodo. Konvõrents Võrol, 19.–21. rehekuul 2006. (Võro Instituudi toimõndusõq 20.) Toim Helen Koks, Jan Rahman. Võro: Võru Instituut, lk 75–86.
- Pomozí, Péter 2013. „Agenda Parva” kultuuriloolisest taustast. – ESUKA/JEFUL, kd 4, nr 3, lk 145–156.
- Rätsep, Huno 1979. Eesti keele ajalooline morfoloogia II. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Rätsep, Huno 1982. Eesti keele ajalooline morfoloogia I. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Saareste, Andrus 1938. Agenda Parva (1622) keelest. – Eesti Keel, kd 17, nr 7–8, lk 196–213.
- SAOB = Svenska Akademiens ordbok. <https://www.saob.se> (22. V 2019).

- S ä r g, Taive 2005. The early history of Estonian speech prosody studies. – *Linguistica Uralica*, kd XLI, nr 2, lk 81–90.
- TSJ = Tartumaa saja-aastaste jutud. (Valimik murdetekste V.) Kogunud Hella Keem. Tallinn: Eesti TA Emakeele Selts, 1995.
- T u l d a v a, Juhan 1969. Rootsi keele grammatika. Svensk grammatik. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- W e s s é n, Elias 1958. Svensk språkhistoria I. Ljudlära och ordböjningslära. Femte upplagan. Lund: Almqvist & Wiksell.
- W i e d e m a n n, Ferdinand Johann 1875. Grammatik der ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte. St.-Pétersbourg.
- W i e d e m a n n, Ferdinand Johann 2011. Eesti keele grammatika. Tlk Heli Laane-kask. Toim Ellen Niit. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts.

Murrakute lühendid

Hls = Halliste; **Otepää**; **Plv** = Põlva; **Rõuge**; **Räpina**; **Trv** = Tarvastu; **Vastseliina**.

Väino Klaus (snd 1949), *Linguistica Uralica toimetaja* (Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn), lu@eki.ee

More on the language of *Agenda Parva*

Keywords: Tartu dialect, *Agenda Parva*, Estonian language history

The Catholic church manual *Agenda Parva* (1622) is a South Estonian linguistic monument. Its language has been studied since 1938, but some specifications are still in order. In the phrase *omme wiide mielde-ga* ‘with one’s own five senses’ (modern spelling *omme viide meeldega*) *omme* should not be interpreted as an erroneously spelt genitive singular but rather as the genitive plural of the pronoun *oma* ‘one’s own’, spelt according to the general principle followed throughout the publication, notably that a long consonant is rendered by doubling the letter. As for *wiide* (the middle word of the phrase) it has hitherto been interpreted as a very archaic genitive singular. However, the agreement of the first and last members suggests the possibility of similar agreement applying to the middle member. Indeed, the form *wiide* looks exactly like the regular consonant-stem *de*-marked genitive *vīdē* << **vīiten* of the biradical word *viis* ‘five’, conforming to the sound change *īt* > *d* after the 2nd-quantity vowel or diphthong of the first syllable, characteristic of Tartu dialect. Hence we can conclude that the translators/compiler of *Agenda Parva* made up a word form that was phonetically correct, but typically for native speakers of Indo-European languages they violated a rule applying in South Estonian as well as in most Finno-Ugric languages, which requires that the noun modified by a numeral should be used in the singular, and this means that there should have been *oma viie meelega*, not *omme wiide mielde-ga*.

Väino Klaus (b. 1949), *Linguistica Uralica*, Editor (Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn), lu@eki.ee